

tardor 2022

Una ona sempre diferent. Traduir i retraduir Virginia Woolf: entre bastidors d'Entre els actes

Marta Pera

La meua història amb Virginia Woolf arrenca al final dels vuitanta. En aquella època, tot i que jo tot just començava a traduir, en Francesc Vallverdú, d'Edicions 62, m'havia encarregat uns quants autors de pes –James, Faulkner, Conrad, Musil... Veient que confiava en mi com a traductora, em vaig atrevir a proposar-li la traducció d'algun llibre de Virginia Woolf, que per a mi, en aquell moment, era l'autora més desitjable i admirada. Com a lectora, els llibres que n'havia llegit – *Mrs. Dalloway*, *Al far*, *Orlando*, *Una cambra pròpia* i part dels diaris – em tenien fascinada. Va ser així que em va proposar traduir *Entre els actes*, que vaig acceptar amb molta il·lusió i amb molt de respecte, i fins i tot por, i una biografia titulada *Virginia Woolf*, de John Lehmann, autor amic dels Woolf, del cercle de Bloomsbury, que va substituir Virginia a la Hogarth Press quan ella va deixar de treballar-hi. Molt més endavant vaig traduir el conte *Un resum*, que van publicar Paperdevidre i Godall el 2018. I últimament, gràcies a Cal Carré, he tingut l'oportunitat de revisar la traducció *Entre els actes*, l'últim llibre que va escriure Virginia Woolf; i de traduir el primer que van publicar a la Hogarth Press, l'editorial que van fundar Virginia i Leonard Woolf, *Dos relats*, en què hi ha un conte de Virginia i un de Leonard i que, feliçment, també va inaugurar l'editorial Cal Carré el 2021. També a Cal Carré tenim en preparació més contes de Virginia Woolf, recollits en un volum de tres relats, *Una societat*, i un altre amb uns quants més. I ara treballo en la traducció d'*Orlando*.

I per què em tenia, i em té, fascinada Virginia Woolf, una autora que té reputació de difícil, de densa i fins i tot d'esnob?

El que més em captiva de Virginia Woolf és el suprem esforç literari per dir el que no es pot dir, aquest intent de ficar-se dins del personatge i bussejar-hi, per anar a buscar sempre els motius misteriosos, el que hi ha sota la superfície, per dir-ho amb una imatge molt seva, les arrels de sota l'aigua, entortolligades i

secretos, i la seva tècnica de posar l'argument en segon terme i ressaltar el que passa de debò, l'intent de copsar el moment present, de voler-ho incloure tot: els records, el que veu el personatge, les sensacions que té: els colors, els sons, les textures de les coses, i el que diu i el que no diu, i el que pensa, i el que pensa un altre personatge en aquell mateix moment, i el que diu i el que no diu l'altre personatge, i l'altre, etc. Aquesta necessitat tan ambiciosa de copsar-ho tot i comunicar-ho, sabent, com expressa als seus escrits personals, que la comunicació és impossible.

També m'interessa molt especialment la seva manera de desdibuixar fronteres que donem per fetes: entre femení i masculí, entre present i passat, entre jo i nosaltres, o, a *Entre els actes*, entre actors i públic, entre escenari i paisatge, entre obra i vida.

I sempre hi ha la voluntat de rescatar la dona del silenci, de reivindicar el servei invisible que fan les dones a la societat, de tornar a la dona el poder (com a artista, per exemple) que la civilització li ha negat, de portar el costat silenciós a la mirada pública, d'explicar la història des d'un altre punt de vista.

Virginia Woolf és una autora que planteja reptes als traductors –com als lectors. *Orlando* i alguns contes, lingüísticament, són de format més tradicional, però quan hi ha aquesta voluntat de copsar-ho tot amb l'escriptura, aquest intent de reproduir això que en diem corrent de consciència, la prosa ha de ser fragmentària per força. En alguns moments pot arribar a ser molt densa i s'aguanta sobre una sintaxi que pot ser estranya perquè ha d'estar al servei del que l'escriptora pretén a cada moment, igual que el lèxic, que ha de ser molt precís perquè hi ha fragments molt descriptius, amb molts adjectius. En altres llocs o llibres pot ser més lleugera, amb frases curtes, diàlegs, canvis de to, de registre, jocs lingüístics com al·literacions, canvis de ritme, de vegades seguint pautes mètriques i tot. Això passa especialment a *Entre els actes*. Com a traductora m'haig de deixar dur per aquests corrents. Sovint les seves frases, els seus paràgrafs i, sobretot, les seves obres es podrien descriure amb una imatge molt seva, també: una ona que s'alça, es trenca en escuma, es desfà, i ja se'n veu una altra a l'horitzó, que serà diferent, perquè cada ona trenca el motllo de l'anterior.

La primera traducció al català d'*Entre els actes*, amb un pròleg de Marta Pessarrodona, es va publicar l'any 1989 i és el número 34 de la

MOLU s.xx; això vol dir que hi ha trenta-tres anys entre la primera traducció i la revisió, o més aviat retraducció, que ha sortit el 2022 a Cal Carré. Aquella primera versió la vaig picar a màquina amb paper carbó per tenir-ne una còpia, vaig fer totes les consultes a diccionaris de paper i vaig portar una carpeta amb la traducció mecanografiada en DIN A4 a can 62, al carrer de Provença. En aquella època anàvem a buscar el llibre a l'editorial i recordo que, tornant cap a casa, em mirava aquell exemplar, amb un dibuix d'un teló i una sanefa de flors sobre fons blau de Vanessa Bell a la coberta, com un caramel per desembolicar. Jo no coneixia aquella obra de Virginia Woolf i traduir-la va ser, com sempre, la millor manera de llegir-la.

Sempre va bé, quan has acabat una traducció, deixar-la reposar uns quants dies o setmanes abans de fer-hi l'última revisió. Això permet agafar perspectiva, veure l'arquitectura de l'obra, és a dir, tot el bosc, que els arbres i les minúcies de l'escorça i les fulles en què t'havies d'enfocar quan traduïes no et deixaven veure. Aquesta vegada l'he poguda revisar amb trenta anys de perspectiva! Naturalment, durant tots aquests anys d'ofici he pres una sèrie de decisions respecte als criteris lingüístics, i la traductora que va escriure *Entre els actes* en català per a la MOLU no és ben bé la mateixa que l'ha escrita ara. I el català literari tampoc és el mateix. En aquesta revisió m'he pogut decidir, en alguns casos, per solucions més planeres, he afegit l'article personal en la veu del narrador –en els diàlegs ja hi era– i he pogut adoptar combinacions de pronoms febles més àgils i expressions col·loquials que en aquella època no es podien fer servir en les traduccions literàries. També hi ha el cas curiós de la paraula *wàter*, que al llibre del 1989 surt escrit així, tot i que jo havia escrit *vàter*, conscient que transgredia la norma. A l'edició del Fabra del 1981 d'Edhasa, que era el que consultava jo en aquella època, *wàter* era la forma normativa, però vaig argumentar a l'editor que reivindicava la forma *vàter*, perquè se'm feia estrany que escrivíssim una paraula tan casolana i habitual amb una grafia exòtica i intuïa que s'acabaria adaptant la grafia de la pronúncia. Tal com va passar. En aquell moment el corrector es va voler atènyer a la norma, però ara, al cap de trenta-tres anys, he pogut restablir la meva proposta.

També he pogut ser més precisa en el lèxic i els adjectius. La traductora del 1989 havia de fer servir típpex si volia esmenar alguna cosa, i no tenia internet, ni Google ni Termcat, i quan havia donat

una frase o un paràgraf per fet, era complicat fer-hi canvis. A aquella traductora no li hauria passat mai pel cap que el 2022, un any que en aquells moments li hauria semblat remot i potser quimèric, una traductora que era ella mateixa i no ho era del tot, revisaria aquella traducció i hi podria fer tants canvis com volgués sense haver de fer pasterades blanques, però, sobretot, mai de la vida s'hauria imaginat que un dia els traductors tindrien una pantalla sobre la taula on es podria consultar gairebé tot. (La recordo trucant a un entomòleg preguntant-li noms de papallona...)

A més de polir detalls lingüístics, la retraducció ha sigut un treball de precisió i ha servit per afinar. M'ho he replantejat tot, frase per frase, paraula per paraula, i he pogut filar més prim que la primera vegada. Hi he descobert capes i replecs, connexions i interconnexions del text amb el text. Tant de bo que la traducció hagi guanyat en profunditat.

Publicada pòstumament el 1941, *Entre els actes* és l'última novel·la que va escriure Virginia Woolf. La va deixar acabada el 26 febrer de 1941, si bé hi faltava una última revisió, un mes abans d'omplir-se les butxaques de pedres per ofegar-se al riu Ouse. La primera menció a aquesta obra al seu diari és del 12 d'abril de 1938. També ens diu al diari que la novel·la s'havia de dir *Pointz Hall*, que és el nom de la casa on se situa l'acció. És una novel·la breu, si en podem dir «novel·la», i experimental, però molt ambiciosa. L'acció de l'obra passa en un dia, cosa que podria fer pensar en *La senyora Dalloway*, i en aquest cas els protagonistes també celebren una recepció a casa seva. En canvi, el fet que la història d'Anglaterra es desplegui davant nostre recorda *Orlando*.

Virginia Woolf escriu *Entre els actes* al pavelló del jardí de Monk's House, a Rodmell, en una època en què també fa classes a Brighton. El matrimoni s'hi ha enclaustrat fugint de les bombes que cauen sobre Londres. Tots dos treballen molt, i tot i que a Virginia l'activitat social li causa ansietat, en necessita. Aquesta situació de reclusió li fa pensar en amics aïllats com ells, a la vora del foc, i en una Anglaterra més rural i tradicional, amb comunitats de pagesos apartades. L'escriptura d'*Entre els actes* és, en part, una exploració del «sentiment comunal» que ha generat la guerra i dels actes de la gent anònima.

No és estrany que la mort, el suïcidi o el desig de morir es respirin a les pàgines d'aquest llibre, perquè rondaven pels pensaments de

l'autora. Situada el juny de 1939, també hi plana l'ombra del feixisme. Hi ha poques referències concretes a la situació prebèl·lica internacional, però la imminència d'una catàstrofe hi és palpable, a l'obra. El setembre del 1940 estaven sota avions alemanys i sota les bombes. Dues els havien destrossat les cases de Londres; ella i Leonard tenien preparada una dosi letal de morfina que els havia facilitat Adrian, germà de Virginia, i gasolina per tancar-se al garatge i no tornar-ne a sortir. Leonard era jueu i temien que pogués passar el pitjor. D'altra banda, Virginia escriu al diari que «No vull que els meus dies acabin al garatge, vull viure deu anys més i escriure el meu llibre», i també que «No m'he sentit mai tan forta. Mai he tingut una temporada millor». Sabent què va passar immediatament després, és inevitable buscar en el llibre indicis que aportin una mica de llum pel que fa a la qüestió del suïcidi. Entre altres detalls, és significatiu que al llibre hi surti la llegenda d'una dona ofegada. I també que un dels personatges digui que «la fatalitat de la mort sobtada plana sobre nosaltres».

Ella mateixa diu que l'escriptura d'aquest llibre li comporta un plaer intens, a part d'algun maldecap passatger degut a l'excitació d'escriure. Al final de febrer del 1941 n'ensenya una versió a Leonard. Feia cosa d'un mes que ell li havia començat a veure símptomes de malestar. A la segona revisió, ella mateixa va trobar que era un llibre massa lleuger, però Leonard i Lehmann la van tranquil·litzar i animar. Curiosament, com diu Leonard Woolf a *La mort de Virginia* i com expressa Virginia mateixa al seu diari, aquella època prèvia a la seva última crisi, durant la redacció d'*Entre els actes*, estava especialment tranquil·la, lúcida i fins i tot era més feliç que de costum.

Durant el febrer d'aquell any volia revisar el llibre, no n'estava contenta, però havia començat a sentir veus terribles i li semblava que ja no les podia contenir. Els elogis de Leonard i Lehmann van ser inútils. Va escriure cartes a Leonard i Vanessa i va portar a terme el pla que ja tenia previst.

El 23 de novembre, quan havia acabat el llibre, havia escrit al seu diari, amb certa eufòria i sensació de triomf, «aquest llibre és més quintaessenciat que els altres», i que era un intent interessant de fer servir un mètode nou i que s'ho havia passat bé escrivint quasi cada pàgina. Virginia Woolf, a partir de 55 anys, se sentia molt lliure i tranquil·la, escriu al diari, perquè s'havia després d'una capa de

convencionalisme i prejudicis i deia el que volia. I estava ben decidida a rebutjar honors. No tolerava ser una excepció. «És una societat corrupta i no accepto res que em pugui donar. Títols honoraris... repartits pels proxenetes del comerç de cervells... No vull participar en aquesta farsa. Tampoc no em proporcionaria cap plaer.»

Naturalment, no podem saber cap a on hauria portat l'experiment d' *Entre els actes* en una obra posterior. És un llibre ambiciós, perquè en cent pàgines i escaig es presenta al lector un resum de la història d'Anglaterra i una visió de la humanitat i de la societat, i de la vida, a través d'una sèrie de temes que van des de l'amor –en moltes de les seves formes: sentimental, impossible, convencional, maternal, lèsbic– a la mort i la guerra, l'horror de la guerra, la neurosi de guerra, el terror del feixisme –el patriarcat a la màxima potència, en diu–, l'art com a redempció, el pacifisme, el feminisme, la societat britànica moderna, les dificultats de la dona escriptora o artista, el suïcidi, l'individu i la col·lectivitat, la necessitat de comunicació i la incomunicació, i en, definitiva, qui som. Tot plegat, amb pinzellades impressionistes.

A *Entre els actes* hi ha una possible història d'Anglaterra: és una *pageant*, una obra de teatre composta de quadres, o un retaule històric, representat per la gent del poble. Això, salvant les distàncies, em recordava els muntatges teatrals històrics que feia a casa nostra amb gent del poble, als anys seixanta, Esteve Albert, com ara el *Retaule dels Sants Màrtirs* de Vilassar de Dalt. A *Entre els actes* la història transcorre un dia de juny del 1939 a Pointz Hall, la casa pairal on viu la família Oliver, al camp, «al cor d'Anglaterra», des de fa més d'un segle.

Els vilatans representen cada any una obra de teatre en una esplanada del jardí o, si plou, al graner de Pointz Hall. Aquest any l'obra es proposa explicar la història d'Anglaterra amb una successió d'escenes representatives –en un cert to satíric– de l'evolució simbòlica del mite de Britània, des que l'illa sorgeix del mar fins al present. En aquesta història, a diferència de les que han escrit els homes, no hi ha ni reis, ni guerres ni exèrcit. «Atreviu-vos a reescriure la història», deia Virginia Woolf a les seves alumnes.

L'obra l'ha escrita i la dirigeix l'enèrgica senyoreta La Trobe –personatge inspirat en Ethel Smith (1958-1944), compositora,

autora d'un himne sufragista i lluitadora feminista, que s'havia enamorat de Virginia. A La Trobe li costa encaixar en la societat i en el seu rol de gènere: les dones la troben estrafolària; els homes, a la taverna, se'n riuen. La Trobe encarna la ment creativa, és l'artista que es realitza i es dona a través del seu art, i viu l'eufòria de la glòria i el desànim del fracàs. «Ella era de les que bullen cossos errants i veus flotants en una caldera, i fan ascendir d'aquesta massa amorfa un món recreat.» L'artista enigmàtica que, per la seva condició «diferent», està per damunt dels altres i els domina i, alhora, en aquest cas també per la seva orientació sexual, està condemnada a la soledat i a la marginació: les dones de les casetes amb geranis giren la cara quan la veuen.

La Trobe, a més dels actors i els vestits fets amb materials senzills o reciclats, com ara tovalloles, eixugamans i caixes de sabó, utilitza elements arbitraris com la natura, animals i avions, que s'integren perfectament en el fil argumental (si n'hi ha) de l'obra. I, per fi, ens ofereix el present. A la novel·la, exteriorment, a part de l'obra de teatre, passa poca cosa. Al principi ens trobem els Oliver a la sala, la vigília de la representació, amb visites, parlant de temes intranscendents. Al final del dia els protagonistes pleguen el diari i apaguen el llum per anar a dormir, com cada dia.

La narració enfila diferents veus inspirades, entre altres coses, per la por de la guerra i la dissolució del món. La imminència de la guerra plana sobre l'obra, com els avions de debò que volen per sobre de l'escenari a l'aire lliure.

El canvi de títol a última hora –sempre s'hi referia com a *Pointz Hall* –és significatiu: ens indica que la novel·la no va tant de la casa de camp ni l'espectacle històric com dels drames particulars que passen entre els actes. Tenim una obra (de teatre) dins d'una obra (una novel·la) i totes dues dins de la gran obra (de la vida). El títol, com tot en aquest llibre, és simbòlic. La vida és una comèdia, una tragèdia, el món és un teatre –inevitable, la referència a Shakespeare: «El món és un escenari, i els homes i les dones només són actors». Però el pinyol de la vida, la vida autèntica, és el que passa precisament «entre els actes», quan tant el paper de públic com el d'actor perden el sentit, quan la trama ja no es desplega a l'escenari, sinó a tot arreu, entre el públic, quan les coses són en si mateixes, quan la col·lectivitat deixa d'estar lligada per un interès comú i es recupera la consciència individual. El que passa a

l'escenari és com la punta d'un iceberg, i tot el que no s'hi veu, però que el sosté, passa abans i després de l'obra, i entre els actes. Com en la majoria de les novel·les de Virginia Woolf, aquí les coses importants passen entre línies.

En algun moment, l'argument de l'obra que representen els vilatans s'embolica. Quina importància té, l'argument? Només serveix per provocar emoció. A part d'això, l'argument no és res. Com diu un personatge, allò és «una barrija-barreja delirant». L'argument ha de fer sentir alguna cosa al públic. Si una sola persona del públic «veu» o «sent» gràcies a l'argument, l'autora «s'encén de glòria». Però el públic no en té prou amb emocionar-se. El públic ho vol entendre, en vol poder treure una conclusió. El màxim objectiu de l'autora és mantenir l'emoció. Quan s'exhaureix la il·lusió, se sent la mort.

Virginia Woolf ens ve a dir que, tot i els moviments de la història i les fites que ha assolit la civilització, els éssers humans no han canviat gaire des de l'home prehistòric, meitat home, meitat simi. Les modes se succeeixen, les relacions i els afectes canvien, avui plou i demà fa sol, però l'essència de les persones continua sent la mateixa, com el cel i la terra. «Continuarà aquí quan nosaltres ja no hi serem.» Tot canvia; però, en el fons, sempre som els mateixos. «Cada any venen els mateixos ocells», diu la Lucy. «No era gaire probable que els ocells fossin els mateixos», diu la senyora Manresa. Dos personatges amb dues visions del món.

De manera que tenim la vida i la realitat expressades amb fragments del que es diu, el que es pensa, el que se sent i el que passa un dia d'estiu en una casa de camp a Anglaterra. Tot muntat com un collage amb peces que ocupen molt d'espai i peces que no n'ocupen tant. Hi ha un intent clar de transmetre, a través de la fragmentació, una unitat. Hi ha fragmentació en l'espai, en el temps, en el pensament de l'individu; i unitat en l'espai, en el temps, en el sentit de comunitat. L'obra aglutina la gent, però entre acte i acte es dispersen. «Però quina cosa tan cruel. Retratar-nos tal com som, abans que haguem tingut temps de simular... I a sobre, només a trossos», diu un dels personatges.

Els pensaments i les sensacions dels personatges s'entrellacen contínuament i es canvia constantment de punt de vista amb un ritme de canvis constants que, tot i que són dissonants, formen una mena de vibració harmònica. La intenció és dir el que no es pot dir

sense necessitat d'un argument, i s'ha de dir, inevitablement, amb llenguatge poètic. El 28 de novembre de 1928 Virginia Woolf escriu al seu diari: «Per què admetre en literatura res que no sigui poesia? I amb això vull dir saturat». En aquest llibre, Virginia Woolf juga molt amb el llenguatge, com sempre, però de noves maneres.

Hi ha, a més de la gent del poble, set personatges principals, que coneixem pels seus pensaments, per les paraules i pels silencis i, sobretot, pels gestos, pels moviments. Hi ha quatre personatges femenins que val la pena tenir en compte: dues escriptores, una de pública, l'autora de l'obra de teatre: la senyoreta La Trobe, i una a l'ombra, poeta: Isa. I una dona eminentment sensual: la senyora Manresa. I un quart personatge femení, la senyora Swithin, que té una visió religiosa del món i no acaba de trobar el seu lloc.

Però els autèntics protagonistes de l'obra són, més que els personatges, la història, els canvis socials, l'art, el paisatge, les paraules. Les paraules que ho diuen tot i alhora no diuen res. «Tant se valia quines eren les paraules i qui cantava què.» La transcendència i la intranscendència de les paraules. La impossibilitat de parlar amb una veu pròpia única, d'alliberar-se de les antigues vibracions, d'escapar-se de la col·lectivitat. «Les paraules s'alçaven i esdevenien simbòliques.» Les paraules que es diuen en veu alta i les que no es diuen però formen el flux de pensaments.

Però hi ha una cosa que silencia les paraules: «La paraula va quedar tallada. Un brunzit la va esquinçar. Dotze aeroplans en perfecta formació com un estol d'ànecs salvatges s'acostaven per damunt dels seus caps. Allò era la música. El públic els mirava amb la boca oberta; el públic els mirava amb els ulls esbatanats. El brunzit va esdevenir bonior. Els avions havien passat.»

La guerra talla la paraula.

Segons Leonard Woolf, *Entre els actes* és un llibre més vigorós i més ben lligat que la majoria dels altres, profund i commovedor: té un simbolisme estrany i una bellesa quasi terrorífica. Amb aquest llibre, Virginia Woolf volia donar veu a la gent que no en té i pretenia arribar a un gran públic de gent anònima. Volia incloure entre els seus lectors l'obrer i el camperol. Recorre al teatre perquè els isabelins que vivien als carrers pudents del voltant de Saint Paul travessaven el riu per anar al Globe i «sentir-se a si mateixos dient en veu alta el que encara no havien dit mai». Aquella gent volien

sentir les seves aspiracions, blasfèmies, obscenitats, en poesia. El teatre era terriblement atractiu perquè els feia veure les seves pròpies vides. A *Entre els actes*, Virginia Woolf comença a experimentar la visió que té de com ha de ser la «nova novel·la»: «En prosa, però amb moltes característiques de la poesia, i adopta el motllo de l'estrany conglomerat de coses incongruents que és la ment moderna.»

De manera que al seu últim llibre l'autora explora nous ritmes, torna a trencar el motllo i, amb un canvi de registre, replanteja els temes que l'han preocupat tota la vida. Trenant les estratègies del corrent de consciència, la reproducció de diàlegs i les informacions d'un narrador extern, l'autora esquiva l'acció i l'argument, però enfoca clarament la intenció a seleccionar certs moments, amb un canvi de punt de vista constant, que serveixen per recrear un univers de conductes i emocions que posen en evidència les relacions de poder entre els personatges, els mecanismes patriarcals, les contradiccions socials, les contradiccions personals, les dificultats de l'artista, la necessitat de comunicació i la impossibilitat de comunicació, i l'oposició entre col·lectivitat i individu. La discordança dels fragments d'un mirall trencat que, així i tot, vistos des d'una certa perspectiva, poden confegir un dibuix unitari, harmoniós. D'una manera sovint impressionista i fragmentària –tot està fet de «retalls, miques i fragments»: nosaltres i la civilització–, condensa els temes woolfians de sempre i destil·la vida, com sempre: la vida que només es veu en estats d'extrema lucidesa, la vida en tot el seu horror i també, ja que el contrast és un element constant en el llibre, la vida en tota la seva esplendor.